

Переклади

КЛОД ЛЕВІ-СТРОСС

МІФ ТА ЗНАЧЕННЯ

Claude Levi-Strauss MYTH AND MEANING.
Перекладено за виданням: New York: Schocken-
books, 1979.

Переклала Марія МАЄРЧИК

Від перекладача

Claude
Lévi-Strauss
Myth and
Meaning

Клод Леві-Стросс (народи-
вся в 1908 р. у Брюсселі)
— видатний вчений, один
з найвідоміших соціальних
антропологів, автор стру-
ктурального підходу в до-
слідженні явищ традицій-
ної культури. Викладав в
університетах Бельгії, Ве-
ликобританії (Оксфорд),

Чикаго. Член Американського філософ-
ського товариства; Американської Академії
мистецтв та наук, Королівського Інституту
Антропології у Великобританії. Автор відо-
мих монографій, зокрема "Тотемізм", "Дикий
розум", "Сире й призоване", "Структурна
антропологія", "Засмучені тропіки" та інші.
Перекладів українською мовою не було.

На Заході стали популярними видання, де
у формі інтерв'ю визначні вчені та філософи
стисло викладають основні засади та поло-
ження своїх дослідницьких або творчих ме-
тодів. Саме такою є пропонувана робота
Клода Леві-Стросса. Тут треба зауважити,
що з огляду на мету даного видання репрезен-
тувати складний науковий метод для читача
непідготованого, непосвяченого в таємниці
структуралізму, автор вимушений подавати
матеріал у спрощеному, до певної міри редуко-
ваному, популярному варіанті. Дана публікація,
звичайно ж, не належить до засадничих робіт
автора. Однак саме завдяки їй кожен, хто до
цього часу не вивчав структурну антрополо-
гію, зрозуміє особливості даного підходу.

Про те, як появилася ця книга, та про її
структуру Ви прочитаєте у розділі "Попу-
лярні лекції 1977 року". Цей розділ підготу-
вали до друку видавці англомовного варіанту
публікації.

Авторка перекладу щиро вдячна за допомогу
п.п. Романові КІСЮ і Олегові ПОКАЛЬЧУКУ.

Від видавництва Schockenbooks

ПОПУЛЯРНІ ЛЕКЦІЇ 1977 РОКУ

Із появою науки в сімнадцятому сторіччі міфо-
логія була відкинута як продукт забобонних та
примітивних світовідчужань. Лиш тепер підхо-
димо до повнішого розуміння природи міфу та
його ролі в історії людства. В п'яти поданих
лекціях визначний соціальний антрополог Клод
Леві-Стросс пропонує внутрішнє прозріння тих
хвилин свого життя, котрі він провадив у до-
слідженні та тлумаченні міфів, намагаючись від-
крити людському розумінню їх значущість.

Бесіди транслювалися в грудні 1977 року в
радіосеріях СВС (СіБіСі), "Ідеї", під заголо-
вом "Міф та значення". Передача була змон-
тована з ряду довготривалих діалогів професора
Клода Леві-Стросса та Керол Орр Джером, про-
дюсерки паризької філії радіо СВС. Програму
виправляла виконавчий продюсер серії "Ідеї"
Джералдін Шерман, а змонтувала Берні Лакт.

До публікації додано матеріали, котрі не
увійшли до радіопередачі, оскільки тривалість
передач була обмеженою. Виголошені слова
мінімально редаговані, щоб узгодити їх з
чіткішими вимогами граматики. Основні пи-
тання Керол Орр Джером, що допомогли ро-
зділити курс лекцій на логічні частини, були такі:

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Багато Ваших читачів гадають собі, що ви
намагаєтесь повернути нас назад до міфічної
думки, боуїмто ми загубили там щось дуже ви-
тончене й мусимо бодай намагатись повернути
цю втрачену річ. Чи значить це, що науку й
сучасне мислення треба вигнати, а ми повинні
повернутися назад до міфічного мислення?

Що таке структуралізм? Як Ви прийшли до
думки, що існує можливість структурального ос-
мислення?

Чи конче потрібно посідати лад та правила,
аби виявити сенс? Чи може бути сенс в хаосі?
Що Ви маєте на гадці, коли говорите, що лад
має переваги над безладдям?

РОЗДІЛИ ДРУГИЙ ТА ТРЕТІЙ

Дехто стверджує, що мислення так званих
примітивних людей є неповновартісним на тлі
наукового. Вони запевняють, що таке мислення є
нижчим не в плані стилю, а через те, що з науко-
вого погляду воно помилкове. У який спосіб Ви б
порівняли "примітивне" та "наукове" мислення?

Олдос Гакслі у книзі "Двері сприйняття" ска-
зав, що більшість з нас використовують лиш пе-
вну суму наших розумових сил, а решта цілко-
вито закрита для нас. Чи не вважаєте Ви, що у
звичному нині способі життя ми використовуємо

менше розумових здібностей, ніж ті люди, про котрих ви пишете, що вони мислять на міфічний кшталт?

Природа демонструє нам розмаїтий світ, проте ми схильні вирізняти радше відмінності між нами, ніж подібності в розвитку наших культур. Чи не гадаєте Ви, що наш розвиток прямує до певної точки, де розпочнеться заникання існуючих розбіжностей?

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Є давня проблема дослідника, котрий підмінює предмет дослідження своєю співпричетністю до нього. Зважаючи на зібрання міфічних оповідей, чи можемо ми сказати, що вони мають свій власний сенс та лад, чи може лад цей нав'язується антропологом, який зібрав їх?

Яка відмінність між засадничою організацією міфологічного мислення і організацією історії? Чи міфологічний виклад має до справи з історичними фактами, аби відтак трансформувати їх та вжити у властивий собі спосіб?

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Чи можете Ви в загальному розповісти про співвідношення між міфом та музикою? Ви говорили, що як міф, так і музика витікають із мови, але розвиваються в різних керунках. Що ви мали на увазі?

МІФ ТА ЗНАЧЕННЯ ВСТУП

Хоч я і збираюся розповідати про свої твори, книги, статті тощо, але, на жаль, я забуваю, що саме написав практично відразу після завершення роботи. У зв'язку з цим, правдоподібно, можуть виникнути певні проблеми. Та все ж, гадаю, у відсутності чуття, що я написав книгу, є щось особливо прикметне. Я відчуваю, як мої книги проходять крізь мене, і як тільки вони пройшли наскрізь, — почуваюсь спорожнілим.

Я писав був про те, і ви це певно пам'ятаєте, що міфи опановують думку людини, хоч людина того не усвідомлює. Це твердження довгий час обговорювалося і навіть критикувалося моїми англомовними колегами, бо, гадають вони, з емпіричної точки зору ця думка цілком позбавлена сенсу. Але, як на мене, вона відтворює життєвий досвід, бо виразно засвідчує моє сприйняття власного ставлення до своєї роботи. Тобто, я не усвідомлюю, яким чином робота опановує моє мислення.

Я ніколи не сприймав, і все ще не сприймаю відчуття власної самототожності. Сам себе бачу як місце, де щось діється, але там нема мене, нема мого "Я". Кожен з нас — своєрідне перехрестя, де відбуваються різні події. Ці перехрестя цілком пасивні; просто щось діється там. Якось

інша річ, така ж реальна, трапляється ще деінде. Тут немає вибору, це справа випадковості.

Через те, що я мислю в такий спосіб, я навіть не можу себе вважати автором сказаного, отож маю право зробити висновок, що людство теж мислить таким самим чином. Однак вірю, що для кожного вченого і кожного письменника той особливий триб думати й писати відкриває нове бачення людства. І факт, що я маю дану особисту специфіку мислення, дає мені право виділити щось, що є дійсним. Так само спосіб мислення моїх колег відкриває інші, такі ж реальні аспекти світосприймання.

Розділ I ЗУСТРІЧ МІФУ Й НАУКИ

Дозвольте розпочати з особистого зізнання. Є журнал, котрий я віддано читаю щомісяця від першого до останнього рядка, навіть якщо не все там розумію; це — "Scientific American" / "Науковий Американець" /. Я страшенно прагну бути інформованим настільки, наскільки це можливо про все, що появляється в сучасній науці і у новітнім її розвитку. Отже, моє ставлення до науки не є негативним.

По-друге, існують певні речі, втрачені нами, і ми, можливо, повинні знову віднайти їх; я не впевнений, що в тому світі, в котрому ми живемо, і з тим способом наукового мислення, котрий ми вимушені наслідувати, насправді можливо відтворити ці речі достеменно так, ніби вони ніколи не були втраченими; однак, ми можемо спробувати підступитися до усвідомлення того, що ці речі існують і що вони важливі.

По-третє, мені видається, що сучасна наука взагалі не віддаляється від цих втрачених речей, але все більше й більше намагається реінтегрувати їх у царині наукового обґрунтування. Правдешне провалля, справжнє розмежування між наукою й тим, що ми можемо назвати во ім'я зручної назви "міфічною думкою" (хоч цей вислів і не цілком відповідний), — таке розмежування з'явилося у сімнадцятому та вісімнадцятому сторіччях. У той час, час Бекона, Декарта, Ньютона та інших, для науки було необхідним вибудувати себе на протизагу старій генерації міфічної та містичної думки; існувало переконання, що наука може існувати тільки відвернувшись від світу відчуттів, світу, котрий ми бачимо, нюхаємо, куштуємо та намацуємо; відчуттєвий світ був оманливим, тоді як реальний світ був світом математичних властивостей, він міг досягатися лише інтелектом та цілковито суперечив неправдивим свідченням відчуттів. Це було, напевно, необхідне зрушення, бо досвід показує нам, що завдяки цьому відмежуванню (цій схизмі, якщо хочете) наукова думка змогла кон-

ституюватися.

Видається мені тепер (але ж, звичайно, я промовляю не як науковець — бо я не фізик, не біолог, не хімік), що сучасна наука прямує до подолання цієї прірви; і все більше й більше відчуттєвих даних підлягають включенню у наукове пояснення як такі, котрі мають значення, істинність і котрі можуть бути поясненими.

Візьмемо для прикладу світ запахів. Ми звикли вважати ці відчуття цілковито суб'єктивними, такими, що перебувають поза світом науки. Тепер вже хіміки можуть заповнити, що кожен запах і кожен смак має певний хімічний склад, і можуть пояснити, чому суб'єктивно деякі запахи та смаки видаються нам схожими, а деякі видаються нам цілковито різними.

Візьмімо інший приклад. З давньогрецьких часів до вісімнадцятого, і навіть до дев'ятнадцятого століття (а в деякій мірі навіть аж донині) у філософії тривала величезна дискусія про походження математичних ідей: ідеї прямої, ідеї кола та ідеї трикутника. Загалом існували дві класичні теорії: одна з них вважала, що розум є *tabula rasa*, без нічого на початку; все приходить туди з життєвого досвіду. Зі споглядання великої кількості круглих предметів, жоден з яких не є досконало круглим; однак ми здатні абстрагувати у свідомості ідею кола. Друга теорія сягає Платона, він запевняв, що такі ідеї кола, трикутника, прямої є досконалими, вродженими; і саме тому, що вони дані свідомості, ми можемо проектувати їх на реальний світ, хоч реальність ніколи не пропонує досконале коло або досконалий трикутник.

Сучасні дослідження нейрофізіології бачення свідчать, що нервові клітини сітківки ока та інших частин зорового апарату за сітківкою — спеціалізовані: частина з них здатна сприймати лиш вертикальні предмети, інша частина — горизонтальні, ще інша — чутлива лиш до похилих ліній, деякі з них реагують лиш на контраст між тлом та центральними фігурами й т.п. Отже (хоч я і дуже спрочую все, бо доволі таки важко викласти це по-англійськи), видається мені, що вся ця проблема протистояння досвіду та розуму знайшла своє вирішення у структурі нервової системи; не в структурі розуму і не в досвіді, але десь у проміжку між розумом та досвідом, де вбудована нервова система, — вона і стала посередником між розумом та досвідом.

Можливо в моїй свідомості існують якісь незвідані глибини, котрі спричиняють те, що я завжди був, як тепер прийнято говорити, структуралістом. Моя мама розповідала, що коли мені було близько двох років, і я, певна річ, читати ще не вмів, однак всіх запевняв, що насправді читати я вмію. І коли хтось питав, яким

чином, я відповідав, що якщо дивитися на магазинні вивіски, наприклад "boulanger" (пекар) або "boucher" (м'ясник), то я здатен прочитати щось, що з графічної точки зору очевидно схоже і не може означити нічого іншого, крім bou, — однакові перші склади слів "boulanger" та "boucher". Можливо, у структуральному підході нічого більше й нема, окрім як пошук серед поверхових розбіжностей інваріанта або інваріантних складових.

Подібні пошуки були провідним зацікавленням упродовж всього мого життя. У дитинстві деякий час предметом мого інтересу була геологія. Тут головна проблема теж полягала у спробах збагнути, що ж є інваріантом у вражаючому розмаїтті ландшафтів, тобто, у можливості звести ландшафт до зліченної кількості геологічних шарів та процесів. Дещо пізніше, будучи підлітком, значну частку дозвілля я проводив вимальовуючи костюми та комплекти для опери. Там існує власне та ж проблема — намагання виразити однією мовою, скажімо мовою графічного зображення та малюнку, також і те, що міститься в музиці та в лібретто; себто, — намагання сягнути рівня інваріантного ладу у дуже складній мережі кодів (музичний код, словесний код, артистичний код). Проблема полягає в тому, щоб знайти щось спільне для всіх них. Це і є проблема перекладу того, що виражено однією мовою (або, якщо хочете, одним кодом, хоч достатньо назвати це мовою), виразом іншою мовою.

Структуралізм або те, що розуміється під цим словом, сприймають як щось цілковито нове і, водночас, революційне; це, гадаю, є подвійною помилкою. Насамперед, навіть у гуманітарній сфері це зовсім не новинка, цей напрямок мислення добре прослідковується від часів Ренесансу до дев'ятнадцятого століття і до сьогоднішніх днів. Це твердження є помилковим і з інших міркувань: те, що ми називаємо структуралізмом у сфері лінгвістики, або антропології, чи ще десь інде, є нічим іншим, як дуже бліда та слаба імітація того, що завжди проробляли "класичні науки" ("hard sciences"), думаю, так це звучить по-англійськи.

Наука має лиш два шляхи дослідження: шлях редуccionістський та шлях структуралістський. Редуccionістський він тоді, коли вдається виявити, що дуже складні явища одного рівня можуть бути зведеними до простіших явищ інших рівнів. Наприклад, у житті є багато такого, що може бути зведеним до фізикохімічних процесів, котрі пояснюють щось почасти, однак не все. А коли ми зіштовхуємося з явищем надто складним для того, щоб бути зведеним до явищ нижчого порядку, тоді ми можемо хіба що під-

ступитись до них розглядаючи їх взаємовідношення. Тобто, намагались збагнути, якого ґатунку своєрідну систему вони витворюють. Це є точнісінько те саме, що ми намагаємось вчинити у лінгвістиці, в антропології та в різних інших ділянках.

Задля аргументу персоніфікуймо природу: це правда, що Природа має до диспозиції обмежений набір прийомів, і різновиди прийому, застосованого Природою на одному рівні дійсності, неодмінно відтворюються на різних інших рівнях. Приклад генетичного коду є тут вельми доречним; добре відомо, що коли біологи та генетики мають клопоти з описом того, що відкрили, вони не можуть вчинити нічого кращого, аніж запозичити мову лінгвістики й говорити про слова, фрази, акцентуацію та пунктуаційні знаки і т.п. Я зовсім не вважаю, що це рівнозначні речі, звичайно ні. Однак це ідентичні проблеми, що з'являються на двох різних рівнях дійсності.

Я завжди був далекий від думки редукувати культуру до природи, як говориться в нашому антропологічному жаргоні; однак все, що ми спостерігаємо на рівні культури, є з формальної точки зору явищами того самого ґатунку (зовсім не маю на увазі субстанціональний аспект). Зрештою, ми можемо окреслити проблему, що спостерігається на рівні природи, також і для розуму, хоч, звичайно, культурне є значно складнішим і звернене до значно більшої кількості різновидів.

Я не прагну до створення власної філософії чи навіть теорії. З дитинства я був занепокоєний чимось, назвімо його ірраціональним, і намагався виявити лад за тим, що дано нам як безладдя. І так вже трапилося, що я став антропологом, та, певна річ, не тому, що антропологія цікавила мене, а тому, що я намагався вибратися із філософії. Трапилося також і так, що у французькій навчальній мережі, де на той час антропологія не викладалася як повноцінна університетська дисципліна, стало можливим для декого, хто був втаємниченим у філософії і навчав філософії, втікати в антропологію. Я втік туди і відразу ж зіштовхнувся з однією проблемою: у світі було багато різних правил одруження, котрі видавалися геть позбавленими сенсу, і це було ще драстичнішим, бо, якщо вони беззмістовні, то цілком могли б існувати окремі правила для кожної людини. Хоча, безперечно, кількість тих законів мала б бути більш чи менш кінечною. Таким чином, якщо однакова абсурдність повторювалася знову й знову, і далі повторюється якийсь інший ґатунок абсурдності, то це не цілком абсурдне. В іншому разі воно б не повторювалось.

Таким було моє перше скерування: спробу-

вати поза цим зримим безладом відшукати лад. І коли, після дослідження систем спорідненості та правил одруження, я звернув увагу на міфологію (а це також сталося випадково, зовсім не умисно), то і там виявилася точнісінько та ж сама проблема. Міфічні оповіді є або видаються випадковими, позбавленими сенсу, абсурдними, однак, схоже, вони повторюються геть по всьому світові. Для певного якогось місця "химерний" витвір розуму міг би бути унікальним, але ви б не змогли виявити той самий витвір у зовсім різних місцях. Моє завдання полягало в намаганні визначити, чи був якийсь лад поза цим видимим безладдям, і тільки. І я не стверджую, що із цього мусили б бути "витягнені" якісь позитивні висновки.

Гадаю, не знаючи ладу, цілком неможливо збагнути значення. У семантиці є щось дуже дивне, воно полягає в тому, що слово "значення" у лінгвістиці є словом, значення котрого віднайти чи не найважче. Що значить "значити"? Як на мене, то єдина відповідь, котру ми можемо дати, є та, що "значити" означає можливість перекласти будь-який різновид даних іншою мовою. Під іншою мовою я не маю на увазі, наприклад, французьку чи німецьку, але інші слова на іншому рівні. Зрештою, цей переклад є тим, що, як очікується, дасть вам словник: значення слова, виражене в незначній мірі на дещо іншому рівні, іншими словами, що є ізоморфними зі словом чи виразом, котрий ви намагаєтесь зрозуміти. А чим би був переклад без правил? Його годі було б зрозуміти. Бо ж ви не можете замінити жодне слово жодним іншим словом, або речення жодним іншим реченням, Ви мусите посідати правила перекладання. Говорити про правила і говорити про значення означає говорити про ті ж самі речі. Коли оглянути всі інтелектуальні здобутки людства, наскільки вони є зафіксованими у світі, то спільний знаменник тут завжди демонструватиме певний тип ладу. Якщо це свідчить про засадничу необхідність ладу у сфері людської свідомості, і оскільки, зрештою, людський розум є лиш часткою світобудови, то потреба, очевидно, існує, бо ж у світобудові є певний лад, світ не є хаосом.

Я намагався тут ствердити, що є розділення — неминуче розділення — поміж науковою думкою і тим, що я назвав логікою конкретного. Йдеться про повагу до відчуттєвих фактів і використання їх на протигагу до уявлень та символів і т. п. Ми є свідками часу, коли це розділення, мабуть, може бути подолане або скасоване, оскільки сучасна наука, видається, здатна прогресувати не тільки в її традиційному руслі, просуваючись вперед і вперед, та все в одному вузькому каналі, — але,

водночас, і розширюючи той канал, залучаючи у свій обсяг величезну кількість проблем, котрі до цього часу залишались осторонь. З цього огляду мене можуть критикувати ті, хто вважає науку "науковою", або ті, хто сліпо вірить в науку, хто вважає, що наука здатна достеменно розв'язати усі проблеми. Звичайно, я цьому не вірю, бо я не годен собі уявити, що наступить день, коли наука стане довершеною і всеосяжною. Завжди появлятимуться нові проблеми, і в тому ритмі, в якому наука зможе вирішувати проблеми, що вважалися десяток років чи століть тому філософськими, виникатимуть нові проблеми, котрі до цього часу не вирізнялися як такі. Завжди існуватиме прірва між тою відповіддю, котру потрафить дати наука, і тим новим питанням, що підніме ця відповідь. Отже, я не є "науковим" у такий спосіб. Наука ніколи не дасть нам всі відповіді. І що ми можемо намагатися зробити, то це дуже повільно збільшувати кількість і якість відповідей, котрі можемо дати, і, думаю, це ми можемо зробити тільки з допомогою науки.

Розділ II

"ПРИМИТИВНЕ" МИСЛЕННЯ ТА "ЦИВІЛІЗОВАНИЙ" РОЗУМ

Той спосіб мислення, котрий ми звичайно й помилково називаємо "примітивним" (давайте означимо його радше як "безписемне", бо, гадаю собі, попередня назва є насправді дискримінуючим чинником між ними й нами), пояснювався двома різними способами, кожен з яких, на мою думку, є однаково хибним. Перший спосіб розглядав таке мислення як щось нижчої якості; яскравим прикладом, що репрезентує цей підхід в сучасній антропології, є праця Малиновського. Мушу відразу зауважити, що ставлюся до нього з величезною повагою, вважаю його видатним антропологом і зовсім не піднімаю на сміх його погляди. Однак, точка зору Малиновського базувалася на тому, що мислення людей, котрих він досліджував (та й загалом мислення всіх безписемних спільнот, що стали об'єктом антропологічних студій), докінець визначалося та й визначаються засадничими потребами життя. Якщо ви знаєте, що люди, хто б вони не були, керовані виключно лиш потребами життя: пошуки засобів існування, задоволення сексуальних потягів і т.п., — то ви можете пояснити їх суспільний устрій, вірування, міфологію й т.п. Ця загальновизнана концепція в антропології називається функціоналізмом.

Інший підхід говорить не стільки про нижчість цього різновиду мислення, скільки про засадничо іншу його ґатунковість. Цей підхід репрезентують роботи Леві-Брюля; він стверджує, що основна різниця між "примітивним" мисленням (я

завжди беру це слово в лапки) та сучасним полягає в тому, що перше цілковито визначається емоційністю та містичністю. Якщо концепція Малиновського ужиткова, то друга — емотивна або афективна; а я завжди намагався наголосити на тому, що звичайне мислення людей, котрі не мають писемности, є, або може бути в багатьох випадках, з одного боку — незацікавленим (і в цьому моя різниця з Малиновським), а з іншого боку — інтелектуальним (що відрізняє мою теорію від Леві-Брюля).

В книгах "Тотемізм" та "Дикий розум" я намагався показати зокрема те, що люди, життя котрих, з нашої точки зору, докінець виповнене лиш потребою уникнути голоду та вижити за дуже скрутних матеріальних обставин, насправді цілком здатні на незацікавлене мислення, тобто ними рухає потреба або жага зрозуміти довколишній світ, його природу та свою спільноту. З іншого боку, завершуючи думку, вони прогресують завдяки інтелектуальним чинникам, точнісінько так само як філософ, чи навіть у деяких випадках як науковець.

Це — моя засаднича гіпотеза.

Я хотів би відразу розвіяти непорозуміння. Цей спосіб мислення є неупередженим та інтелектуальним, однак це зовсім не значить, що воно еквівалентне науковому. Безперечно, воно зберігає і свою інакшість, і свою підпорядкованість. Відмінність його у тому, що має за мету найкоротшим шляхом досягти загального розуміння світобудови, і не тільки загального розуміння, але також і в с е о х о п н о г о. Тобто, цей спосіб мислення натякає, що, якщо ви не досягнули всього, то ви не зможете пояснити нічого. Це твердження суперечить позиціям наукового мислення, котре прямує крок за кроком, намагаючись пояснити дуже обмежену кількість явищ, а потому перейти до інших і т.д. Як завжди говорив Декарт, наукове мислення одвічно прагнуло розділити складність на стільки частин, на скільки це необхідно для її вирішення.

Таким чином, ці тоталітарні зажадання дикого розуму докорінно відрізняються від підходів наукової думки. Звичайно, велика різниця також і в тому, що подібні прагнення не є успішними. За допомогою наукового мислення ми можемо опанувати природу (що це значить, пояснювати не буду, цього цілком достатньо), тоді як міф не спромігся надати людині конкретнішу владу над оточуючим середовищем. І все-таки міф дає дуже важливе — ілюзію, що людина може зрозуміти світобудову, і що вона таки розуміє її. Хоч це, звичайно ж, тільки ілюзія.

Ми вже зазначали, втім, що, оскільки ми-слимо науковими категоріями, то використо-

вуємо вельми незначну кількість своєї розумової потуги. Вживаємо лиш те, що вимагає наша професія, заняття або поточні обставини, в яких ми наразі опинилися. А якщо когось втягнуто на двадцять чи й більше років у середовище, де діють міфи або системи спорідненості, то він використовуватиме потрібну тут частину своєї розумової потуги. Але ми не можемо стверджувати, що кожного з нас цікавлять цілковито ті ж самі речі; отже, кожен з нас використовує певну частину своєї розумової потуги залежно від потреб та інтересів.

Сьогодні ми використовуємо більше чи менше нашого розумового потенціалу, ніж використовувалося в минулому, але це не достеменно той самий тип розумової обдарованості, що був раніше. Наприклад, ми використовуємо значно менше відчуттєвих можливостей, аніж дано нам від природи. Коли я писав першу версію книги "Mythologiques (Вступ до науки про міфи)", то зіштовхнувся із проблемою, котра для мене була вищою мірою загадкова. Виглядало, що існувало звичайнісіньке плем'я, котре зміло бачити Венеру в повний світловий день; це видалося мені геть неможливим і неймовірним. Я звернувся до професійних астрономів, вони відповіли, що люди, певна річ, не здатні бачити Венеру вдень, однак тепер, коли ми знаємо, скільки Венера в повний світловий день випромінює світла, то не зовсім виключається, що деякі люди на це здатні. Пізніше я розглядав старі навігаційні записи, що належать вже нашій культурі, і видавалося мені, що моряки тих часів прекрасно бачили планету упродовж цілого дня. Можливо, ми і сьогодні могли б робити це, якби мали тренований зір.

Точнісінько те ж саме відбувається і з нашими знаннями про рослини чи тварин. Люди, що не мають писемності, володіють напрочуд точними даними про довкілля та про свої можливості. Все це ми втратили, але втратили не задаремно, адже тепер ми можемо керувати машиною без загрози розбитися в будь-яку мить, або увечері можемо увімкнути телевізор чи радіо. Це свідчить про тренування таких розумових здібностей, яких "примітивні" люди не мали, бо вони їх не потребували. Мені видається, що, маючи такий потенціал, вони могли б при бажанні якісно змінити свою свідомість, однак це не було необхідним при їх способі життя та зв'язку з природою. Ви не можете володіти водночас усіма розумовими можливостями людства. Можливо використовувати лиш маленьку частку, але ця частка, залежно від того, в межі якої культури ви потрапили, має не однакову цінність. Ось і все.

Незважаючи на культурну розбіжність між декількома частинами людства, людський розум скрізь однаковий, і має однакові здібності, це —

один з багатьох висновків антропологічних досліджень. Гадаю, це загальновизнано.

Я не думаю, що культури повинні намагатися систематично й методично відмежовуватися одна від одної. Відомо, що протягом сотні тисяч років населення Землі було нечисельним; малі групки людей жили ізольовано одна від одної, і то було тільки природньо, що вони розвинули ознаки окремішності й стали відрізнятися одні від одних. Це не було метою. Радше, це простий вислід умов, які домінували протягом надзвичайно довгого часу.

Я не хочу також навести вас на думку, що розбіжності є чимось шкідливим та що вони повинні бути подолані. Насправді розбіжності надзвичайно плідні. Саме завдяки їм відбувається прогрес. А реально загрожує нам тепер те, що можна назвати суперзв'язком, — ситуація, за якої в одній частині світу знають достеменно про все, що діється в інших частинах.

Аби культура була насправді собою і продукувала щось, треба, щоб вона та її члени усвідомлювали свою інакшість чи навіть вибраність; тільки за умов недостатнього зв'язку культура нічого не може продукувати. Тепер нам загрожує перспектива перетворитися у споживачів, які здатні спожити будь-що, з будь-якої точки планети і з будь-якої культури, але при цьому втрачаючи свою автентичність.

Сьогодні не важко уявити час, коли всю Землю оповіє лиш одна культура, одна цивілізація. Але я не вірю, що таке трапиться, бо постійно взаємодіють взаємовиключні тенденції — з одного боку до гомогенізації, а з іншого — до нових розділень. Чим більше цивілізація гомогенізується, тим яскравішими стають внутрішні ознаки розмежування; і що здобувається на одному рівні — негайно втрачається на іншому. Це — моє особисте уявлення, я не маю жодних очевидних доказів щодо функціонування цієї діалектики. Але я справді не бачу, як людство могло б жити без декількох внутрішніх розбіжностей.

А тепер давайте розглянемо міф із Західної Канади про ската: скат намагався захопити чи приборкати Південний Вітер і успішно зробив це. Ця історія з часів ще задовго до появи людства на Землі, тобто з часів, коли між тваринами й людьми не було справжньої різниці; істоти були напівлюдьми-напівтваринами. Цим істотам страшенно надокучали вітри, бо вітри, зокрема погані вітри, віяли безперестанку, й істоти не могли ані ловити рибу, ані збирати на узбережжі черепашок. Тоді вони вирішили битися з вітрами й приборкати їх. В мандрах за Вітрами взяло участь кілька людино-тварин чи то тварино-людей, серед них був і скат, він відіграв дуже

важливу роль у захопленні Південного Вітру. Південний Вітер звільнили лиш після обіцянки не віяти постійно, а тільки час від часу, в певні періоди. Відтоді лиш у певні пори року або кожен другий день віяв Південний Вітер; протягом решти часу людство могло займатися своїми справами.

Певна річ, цієї історії ніколи не було. Але ми не повинні переконувати себе, що все це — цілковита дурниця або химерна гра уяви, збурена білою гарячкою. Ми мусимо поставитися до цього серйозно і запитати себе: а чому саме скат і чому саме Південний Вітер?

Якщо ви уважно придивитесь до міфологічного матеріалу точнісінько, як він переповідався, то зможете зауважити, що скатові дії залежать від двох виразних ознак. Перша з них криється в тому, що скат — риба, і, як і всі плискаті риби, гладкий знизу й шорсткий на звороті. Й інша ознака, що допомагає скатові уникати ударів у битві з іншими тваринами, — він дуже великий, якщо на нього дивитися згори чи знизу, й неймовірно тонкий, якщо його споглядати збоку. Протиник думає собі, що поцілити в ската стрілою і вбити його дуже легко, однак у мить, коли стріла майже досягає мети, скат може несподівано повернутися, зісковзнути й показати профіль, у котрий, певна річ, поцілити неможливо; отак він і уникає ударів. Отже, вибір випав на ската, бо ця тварина може демонструвати лиш дві відповіді в залежності від ракурсу споглядання, опишімо їх термінами кібернетики, — лиш “так” або “ні”. Це є здатність двох перервних станів, і один з них позитивний, а інший — негативний. Використання образу ската в цьому міфі (хоч, повірте, я би не хотів зловживати цією подібністю) нагадує систему сучасних комп'ютерів, котрі, використовуючи просте чергування відповідей “так” та “ні”, вирішують дуже складні проблеми.

Хоч з емпіричної точки зору абсолютно неймовірно, щоб риба боролася з вітром, все ж апріорі ми можемо пояснити, чому цей, запозичений з кожноденного досвіду образ таки міг бути використаний. У цьому і полягає своєрідність міфічного мислення, що воно за певних умов відіграє роль концептуального мислення: тварина, котра може бути використана як те, що я називаю двійковим кодом¹, з логічної точки зору може бути пов'язана з проблемою, котра також є подвійною. Якщо Південний Вітер віє щодня упродовж року, то життя людства неможливе. Але якщо він віятиме кожен

другий день — один день “так”, а другий “ні” й т.д., — то стає можливим різновид компромісу між потребами людства та умовами, що домінують у світі природи.

Отже, при раціональному підході виявляється спорідненість між образом ската та проблемою, котру намагався вирішити міф. Оповідь не є правдивою з наукової точки зору, але ми можемо зрозуміти сенс цього міфу лиш тепер, коли в світі науки появились кібернетика й комп'ютери, і ми можемо чітко зрозуміти суть двійкової системи, хоч вона й дотепер демонструвалася нам в різноманітний спосіб — через конкретні об'єкти чи через міфічні істоти. Отже, насправді не існує жодного розриву між міфологією й наукою. І тільки розвиток наукового мислення уможливив розуміння міфу, до котрого ми були абсолютно сліпі, доки ми не познайомилися з поняттям двійкового коду.

А тепер хочу наголосити, що я не вважаю наукову й міфічну аргументацію рівноцінними. І велич та переваги наукового пояснення криються не тільки в прагматичних та інтелектуальних досягненнях науки, але, також, і в обставині, котру ми щораз частіше спостерігаємо: наука здатна довести не тільки свою значущість, але також і вартісність, у певному сенсі, міфологічного мислення. Важливо те, що ми дедалі більше цікавимося цим якісним аспектом, і наука, котра від сімнадцятого до дев'ятнадцятого століття пропагувала виключно кількісний підхід, починає возз'єднуватися також і з якісними аспектами реальності. Безсумнівно, це дозволить зрозуміти нам силу-силенну образів міфологічного мислення, котрі допіру відкидалися як беззмістовні та абсурдні. І ця тенденція приведе нас до усвідомлення, що між життям та думкою не існує бездонної прірви, котру стверджував як очевидність філософський дуалізм сімнадцятого сторіччя. Якщо ми повіримо, що вміст нашої свідомості, ні за природою, ані за походженням не відрізняється від основних проявів самого життя, і якщо повіримо, що нема неподоланної прірви між людством, з одного боку, та всіма іншими живими істотами (не тільки тваринами, але й рослинами), з іншого, — тоді, можливо, ми досягнемо мудрості більшої, ніж коли-небудь сподівалися.

Розділ III ЗАЯЧІ ГУБИ ТА ДВІЙНЯТА: РОЗЩЕПЛЕННЯ МІФУ

Нашою вихідною точкою буде загадкове спостереження, записане іспанським місіонером в Перу, Отцем П.Й. де Арріагою наприкінці шістнадцятого століття і опубліковане в його “Extirpacion de la Idolatria del Peru” (Ліма, 1621).

¹Тут автор має на увазі двійкову систему кодування через 0 та 1. На чергуванні цих двох знаків побудована комп'ютерна мова. — Прим. перекладача.

Він відзначив, що в певній частині Перу його часів, в період немилосердних морозів священик закликав до себе всіх тих жителів, про кого було відомо, що вони народилися вперед ногами, з заячою губою, або двійнятами. Їх звинувачували як призвідців морозу, бо, як говорилося, вони з'їли сіль та перець, і їм велено покаятися і сповідати гріхи.

Нині те, що двійнята корелюються з атмосферними збуреннями, є чимось цілком прийнятим у всьому світі, також і Канаді. Добре відомо, що на берегах Британської Колумбії, серед індіанців, двійнята наділялися особливою потугою в спричинюванні доброї погоди, у розвіюванні бурі тощо. Однак не це є частиною проблеми, котру я бажав би розглянути тут. Збентежило мене те, що всі міфологи (скажімо сер Джеймс Фрезер, котрий кілька разів цитував Арріагу) ніколи не ставлять питання, чому люди з заячою губою і двійнята під певним оглядом розглядаються як подібні. Мені видається, що сіль проблеми в тому, щоб зрозуміти, чому заячі губи? Чому двійнята? І чому заячі губи й двійнята беруться укупі?

Щоб вирішити цю проблему, мусимо, як це трапляється часом, перескочити з Південної Америки до Північної, бо саме північноамериканський міф дасть нам ключ до розв'язки південноамериканського. Багато людей докоряли мені за такий прийом, запевняючи, що міф певної людності може бути витлумачений та зрозумілий тільки в рамках культури тієї самої людності. Є кілька речей, котрі я хотів сказати як відповідь на це заперечення.

Насамперед, мені видається цілком очевидним, що, як було встановлено протягом останніх років так званою школою Берклі, населення Америки перед Колумбом було значно більшим, ніж гадалося. А оскільки людність була значно більшою, то, зрозуміла річ, ці великі спільноти до певної міри контактували одна з одною, і вірування, звичаї та обряди, якщо можна так сказати, просочувались наскрізь. Будь-яка сусідня людність була завсіди до певної міри обізнана, що чиниться в ближній спільноті. Другий момент проблеми, котру ми тут розглядаємо, полягає в тому, що ці міфи не існують ізольовано, з одного боку в Перу, а з іншого в Канаді, і що у проміжку поміж цими теренами ми знову й знову подибуємо їх. Направду, вони є радше панамериканськими міфами, аніж такими, що осіб розкидані в різних частинах континенту.

Отож, серед племені тупіамба, давніх мешканців узбережжя Бразилії, коли їх виявили, так само, як і поміж індіанців Перу, побутовав міф про жінку, котру вельми жалюгідній особі вдалося звабити обманом. Найбільш відома вер-

сія цієї оповіді записана в сімнадцятому сторіччі французьким монахом Андре Теве, в ній оповідалося, що зваблена жінка народила двійнят, один з яких був народженим від законного чоловіка, а другий від спокусника — трікстера. Ця жінка йшла на зустріч з богом, що мав би стати її чоловіком, але по дорозі Трікстер переймає її й примушує повірити, що він і є бог; так вона зачинає від Трікстера. А коли опісля знаходиться той, хто мав би стати її законним чоловіком, вона зачинає і від нього, і згодом народжує двійнят. Оскільки ці буцімто-двійнята мали різних батьків, то вони мають супротивні прикмети: один — хоробрий, інший — боягуз; один є захисником індіанців, а інший — білих людей; один приносить користь індіанцям, тоді як інший, навпаки, відповідальний за багато лихих випадків.

Так сталося, що у Північній Америці, зокрема на північному заході Сполучених Стейтів та Канади, ми відшукали точнісінько такий самий міф. Однак у порівнянні з південноамериканськими версіями ті, що походять з канадського терену, виказують дві важливі відмінності. Наприклад, серед племені кутеней, що живуть в Рокі Мавтенс, є тільки одна спроможність до дітонародження, яка має за вислід народження двійнят. Двійнята згодом стають один — сонцем, а інший — місяцем. А серед деяких інших індіанців Британської Колумбії мовного відгалуження саліш (індіанці томпсон та окаган) існує міф про двох сестер, що безсумнівно були введені в оману двома особами, і кожна з сестер народила по синові; народжені не є насправді двійнятами, бо в них різні матері. Але оскільки сини народжені за однаковісінських обставин, принаймні з моральної та з психологічної точки зору, то, зважаючи на це, їх можна ототожнити з двійнятами.

З точки зору того, що я намагаюся тут засвідчити, ці версії є найбільш важливі. Версія саліш послаблює факт того, що герої — двійнята, оскільки тут вони не брати, вони — кузини; і тільки обставини народження роблять їх однако-вими: обидва народжені через хитрість. Попри те, основний задум зберігається, адже в жодній версії герої не є двійнятами насправді. Вони народжені від різних батьків (навіть у південноамериканській версії) і мають протилежну вдачу та прикмети, що проявлятимуться у їх поведінці та поведінці їх нащадків.

Отож, підсумуємо: у всіх випадках діти, про котрих говориться як про двійнят, або віряться, що вони двійнята, як у версії кутеней, згодом перейдуть через різні пригоди, перебіг котрих, так би мовити, обездвійнить їх. І це розділення поміж двома індивідами, котрі на початках представлялися як двійнята (чи то правдешні двійнята чи відповідники до них) є засадничою озна-

кою всіх міфів у Південній і у Північній Америці.

У міфі з версії салиш є одна вельми курйозна і, водночас, вельми важлива деталь. Ви пам'ятаєте, що у цій версії ми взагалі не маємо двійнят як таких, там фігурують дві сестри, що мандрують у пошуках чоловіків. Бабуся сказала їм, що вони упізнають своїх чоловіків за такими й такими прикметами. А відтак кожна з них була введена в оману Трікстерами, що надібали їх по дорозі. Трікстери залевнили, що вони мають стати їх чоловіками. Вони провели разом ніч і опісля кожна з жінок народить сина.

Отож, після цієї нещасливої ночі, проведеної у хатині Трікстера, старша сестра покидає молодшу й подається на відвідини до бабусі. Бабуся є гірською козою і кимось на кшталт чарівниці; а оскільки вона знає заздалегідь, що внучка наближається, то посилає зайця, аби зустрів її на дорозі. Заєць ховається під колодою, що впала посеред дороги, і коли дівчина, переступаючи через колоду, заносить ногу, заєць бачить її геніталії, а це виявляється жартом вельми недоречним. Дівчина розлючується, вдаряє його палицею й розтинає йому носа. Ось чому звірі родини заячих тепер мають розтятий ніс та верхню губу. Ця анатомічна особливість, притаманна тільки зайцям та кролям, в людей за аналогією називається заячою губою.

Іншими словами, старша сестра почала розтинати тіло тварини; якщо б цей розтин був би доведений до кінця — якщо б він не зупинився на носі, а продовжився через все тіло аж до хвоста, — вона б перетворила одне створіння у двійнят, тобто, в двох осіб, котрі є цілком подібні або тотожні, бо обидва вони — частки цілого. З огляду на це дуже важливо зрозуміти, яку ідею щодо походження двійнят американські індіанці всієї Америки брали за основу. І ми виявляємо всезагальне вірування в те, що двійнята є вислідом внутрішнього розчеплення текучого тіла, що пізніше затвердне і стане дитиною. Так, скажімо, серед деяких північноамериканських індіанців вагітній жінці забороняється перевертатися під час сну надто швидко, бо якщо б вона вчинила так, текуче тіло розділилося б на дві частини, і вона народила б двійнят.

Тут варто також звернути увагу на міф індіанців квакіутль з острова Ванкувер. У міфі повідається про мале дівча, котре всі зневажають, бо в нього заяча губа. Огресс, надприродня жінка-канібалка, появляється й викрадає всіх дітей, а також і мале дівча із заячою губою. Вона поміщає їх у свій кошик, аби віднести додому та з'їсти. Мале дівча було схоплене першим і опиняється на споді кошика. Дівчинці вдається розірвати кошик морською мушлею, котре вона підбрала на березі. Огресс несе кошик

на плечах, і дівчинка може вислизнути й швидко втекти. Вона вислизає н о г а м и в п е р е д.

Таке положення дівчини з заячою губою є цілком симетричним до положення зайця у міфі, який я допіру згадував: ховаючись під колодою, що лежала впоперек стежки, заєць опиняється під героїнею, і у відношенні до дівчини він є в точнісінько такий самій позиції, наче б був народжений нею і вийшов ногами вперед. Таким чином ми бачимо, що крізь всю цю міфологію проглядається дійсне співвідношення між двійнятами з одного боку й виходом вперед ногами або позиціями, котрі є, кажучи метафорично, ідентичними до цієї, з іншого боку. Це цілком прояснює зв'язок між двійнятами, людьми, народженими вперед ногами, та людьми з заячою губою, що були згадувані у перуанських записах отця Арріаґи, на початку.

Факт, що заяча губа розглядається як початкова стадія двійняцтва, може допомогти нам вирішити проблему, котра є вкрай засадничою для антропологів, особливо для тих, котрі працюють у Канаді: чому індіанці оджібва та інші групи алгонкінської мовної сім'ї вибрали зайця як найвище божество, в котре вони увірували? Було висунуто декілька пояснень: заєць був важливою, якщо не найсуттєвішою частиною їх харчування; заєць бігає дуже швидко, і, таким чином, був зразком здібностей, котрі поцінуються індіанцями; і так далі. Ніщо з цього не є достатньо переконливим. Але, якщо мої попередні інтерпретації були слухними, то видається значно переконливішим таке:

1) серед роду гризунів заєць є більшим, помітнішим, важливішим, тобто таким, що може репрезентувати рід гризунів;

2) всі гризуни демонструють анатомічну особливість, котра ніби чинить із них початкову стадію двійнят, бо вони є частково розчеплені.

Коли у лоні матері перебувають двійнята, чи навіть більше дітей, то на міфі це позначається дуже серйозним чином, бо, навіть якщо їх є тільки два, діти починають боротися й змагатися, щоб встановити, хто матиме честь народитися першим. І один з них, гірший, не вагається у виборі найкоротшого шляху, якщо я можу так сказати, аби народитися першим; і замість того, щоб іти природнім шляхом, він надтинає тіло матері, щоб вивільнитися від нього.

Це, я гадаю, може пояснити, чому факт народження вперед ногами ототожнюється з двійняцтвом, бо саме у випадку з двійняцтвом змагальницький поспіх однієї дитини змушує його ушкодити матір, аби народитися першим. Обидва випадки — і двійняцтво і народження вперед ногами — віщують небезпечні пологи, чи, я міг би навіть сказати, героїчні пологи, оскільки ди-

тина візьме на себе ініціативу і стане в певному сенсі героєм; героєм, на кшталт вбивці. Однак він звершує дуже важливий подвиг. Це пояснює, чому в ряді племен двійнят вбивали, так само, як і дітей, народжених ногами вперед.

Дійсно важливим моментом є те, що у всій американській міфології, і я міг би навіть сказати у всесвітній міфології, є божества та надприродні істоти, що грають роль посередників між горішніми силами та долішнім людством. Вони можуть подаватися по-різному: ми, наприклад, маємо такі образи, як Месія, маємо небесних двійнят. І бачимо, що місце зайця в алгонкінській міфології десь власне поміж Месією — тобто винятковим посередником — і небесними двійнятами. Заєць — ще не двійнята, він — початкова стадія двійнят. Він є цілісною індивідуальністю, однак має заячу губу, він є на півдорозі, щоб стати парним.

Це пояснює чому в розглядуваній міфології заєць подібно до бога має двозначну вдачу, що завжди спантеличувало коментаторів та антропологів: часом він надзвичайно мудре божество, покликане встановити у всесвіті лад, а часом він кумедний паяц, що перебивається від неудачі до неудачі. І це буде найкращим поясненням, якщо ми тлумачитимемо вибір алгонкінськими індіанцями зайця як індивіда, котрий є поміж двома обставинами:

а) єдиним благодійним божеством людности та

б) двійнятами, один з яких є добрим, а інший лихим. Будучи ще не цілком роздвоєними, не будучи ще двійнятами, дві протилежні ознаки можуть злучатися в одній особі.

(продовження в наступному зошиті)

Хроніка

ДО 100-РІЧЧЯ ВОЛОДИМИРА СІЧИНСЬКОГО

У великому обсязі наукової спадщини повертається ім'я Володимира Січинського (1894 — 1962), одного з найвидатніших дослідників української старовини, історика, теоретика і практика архітектури і мистецтва, педагога, організатора наукового життя. Міжнародна наукова конференція, присвячена 100-річчю з дня народження вченого (Кам'янець-Подільський, 9 — 11 вересня 1994 р.), суттєво розширила уявлення про масштаби його різнобічної діяльності. Проектант 62 архітектурних споруд, з яких 12 церков, автор численних творів ужиткової та документальної графіки, В. Січинський свої творчі задачі розв'язував у відповідності до

власних наукових висновків щодо історико-культурної спадщини українського народу.

На формування наукових інтересів і поглядів В. Січинського, безперечно, мав вплив його батько — Юхим Січинський (Січинський), відомий історик, археолог, організатор просвітницького руху, перший директор Історико-археологічного музею в Кам'янці-Подільському. Культура та історія цього краю стали тією притягальною силою, яка у майбутньому не дала Січинському-молодшому відірватися від України, хоч життєві стежки вченого і мистця часто пролягали поза Україною. Присутній на конференції син Володимира Січинського Ярослав, архітектор за фахом, відзначив, що батько жив у різних державах, але жодного чужого підданства не приймав.

Праці видатного вченого вченого друкувалися, крім рідної, німецькою, англійською, французькою, чеською, польською, іспанською, італійською мовами, на них покликалися фахівці різних наукових дисциплін. Це ще раз підтвердили на конференції відомі вчені Микола Мушинка та Мирослав Сополіга (Словаччина). Перший з них підготував монографію життя і творчості В. Січинського, яка вийде друком протягом 1995 р.

Значення багатогранної творчої спадщини Володимира Січинського для історії розвитку української науки і культури було розкрито у виступах Олександра Федорука — голови Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України, Дмитра Степовика ("Січинський — дослідник української гравюри"), Наталії Шумади ("Фольклорно-етнографічний аспект праці В. Січинського "Чужинці про Україну") з Києва, Володимира Данилейка ("Концепція ужитковості народного мистецтва В. Січинського"), Віталія Ханка ("Січинський і Полтава") з Полтави. Широкий спектр досліджуваних питань був піднятий у виступах львівських дослідників Романа Липки ("Архітектурна творчість В. Січинського"), Романа Яціва ("Новітня українська графіка: інтерпретаційний та практичний досвід В. Січинського"), Степана Костюка ("В. Січинський як бібліограф українського мистецтва"), Ярослава Тараса, Ярослави Павличко, Марії Звіринської, Тетяни Файник.

На конференції неодноразово зверталася увага на потребі перевидань праць Володимира Січинського в якнайширшому обсязі. А доробок вченого насправді великий. Він нараховує 530 бібліографічних позицій. Значна частина з них не перевидавалася, фундаментальний авторський "Словник мистців України", що налічує близько 4000 імен, і досі не побачив світу. Серед його книг, до яких часто звертаються українські та зарубіжні вчені, неперехідне значення мають "Історія українського мистецтва" в 2-х томах, "Українська архітектура", "Дерев'яні дзвіниці і церкви галицької України XVI — XIX ст.", "Архітектура в стародруках", "Бойківське будівництво", "Історія українського гравецтва XVI — XVII ст.", "Юрій Нарбут", "Український герб і прапор", "Назва України", "Іван Мазепа людина і меценат", "Роксоляна", "Чужинці про Україну", "Нариси з історії української промисловості"

Тетяна ФАЙНИК